

YEZİDLİĞİN ASLI, KURUCUSU VE TARİHÇESİ

Doç.Dr.Ahmet TURAN
Ondokuz Mayıs Üni.
İlâhiyat Fak.

A- Yezîdîliğin Doğuşu

1. Yezîdî İsmi Hakkında

Yezîdîlere verilen bu Yezîdî ismi ile ilgili birçok görüşler vardır. Bunlar:

a. Yezîdîlerin aslının İran'ın Yezd şehri sakinlerinden olduklarını ileri sürerek bu şehirli, Yezd'li manasına Yezîdî dendiği (1);

b. Bu ismin fonetik kanunlara uygun olarak gelişen şekli gösteren yeni Farsça'daki Ized (Melek, Tanrı), Avesta dilinde Yzata (saygıya, tapınmaya lâayık olmak), Pehlevî dilinde Yezdân, modern Farsça'da da Yezdân (Tanrı), Avesta'da Yezatanam, Pehlevî'de Yeztân, Yezdan, Ized'den geldiğini, bu kelimelerden müştak olarak Yezîdî denildiğini (2);

c. Yezîdî isminin bizzat kendilerinin kullandığı gibi Ezîdî, Izîdî veya Izdî (Tanrıya tapanlar)'den türeme, Yezîdîliğe inanan herkese verilen bir isim olduğu (3);

d. Yezîdîlerin yine kendileri tarafından ilk ismi, aez da (dâm yerine) Hudâ "Tanrı beni yarattı" ile açıklarak buradan müştak olarak geldiğini (4);

e. Mushâf-ı Reş'deki yaratılış efsanesinde gelen Yezîd adından müştak olarak, ataları arasında bir melek olan

Ezdâ ile Yezdân yer aldığı gibi aynı şekilde ilk Yezîdîlere verilen isimler arasında Yezdânî isminin de bulunduğunu söyleyerek Yezîdî isminin de bulunduğunu söyleyerek Yezîdî isminin buradan geldiği (5);

f. Ve nihayet Yezîdî isminin, aşağıda menşeleri bölümünde bahsedeceğimiz ve genellikle müslüman yazarlar tarafından ileri sürülen Emevîlerin Birinci Halifesi Muâviye'nin oğlu Yezîd'in isminden geldiğini söyleyenler (6).

Biz de bu görüşe katılıyor Yezîdî isminin Yezîdîliğe inanan herkese verildiğini ve bu ismin Yezîd b. Muâviye'den geldiğine inanıyoruz.

2. Yezîdîlerin Menşei

Yezîdîlerin menşei hakkında muhtelif görüşler vardır. Şöyleki:

a. Yezîdîlerin Hâricilerden Yezîd b. Enise veya Uneyse'nin taraftarları olduklarını söyleyerek Menşelerini buraya dayandırmak isteyenlerin görüşleri. Bu olay klasik İslâm Mezhepleri Tarihinden bahseden kaynaklarda geçer (7). Yezîd b. Uneys Basralı olup, sonra İran'a, Cur'a gider ve orada rivayete göre şu görüşleri ortaya atar: "Güçlü ve Yüce Allah, Acemden bir resûl gönderecek; ona gökten bir kitap indirecek ve şeriatı ile Hz. Muhammed'in şeriatını ortadan kaldıracaktır. Bu olay Kur'an'da geçen Sabi (8) milleti üzerine olacaktır". iddiasında bulunur. Bu kitabın da Yezîdîlere Şeyh Adi b. Musâfir tarafından getirileceği söylenir (9). Bu görüşün bugünkü Yezîdîlerle bir ilgisi yoktur. Çünkü Hâricilerin ortaya çıkışı ve görüşleri ile Yezîdîliğin doğuşu ve inançları arasında, bir isim benzerliğinden başka hiç bir benzerlik yoktur.

b. Yezîdîlerin, Emevî sülalesinden Yezîd b. Muaviye-

den geldiklerinin iddiası: Bu olay bizzat Yezîdîler tarafından şöyle anlatılmaktadır(10): Allah Müslümanların Peygamberi Hz.Muhammed'e bir baş ağrısı verir. Bunun üzerine Hz.Muhammed, berberi Muâviye'den başını traş etmesini ister. Muâviye bu traş yaparken Hz.Muhammed'in başını yaralayıp kanatır. Ardından da akan kanın yere düşmemesi için dili ile yalar. Bunun üzerine Hz.Muhammed başını kaldırarak: "Ne yaptın ya Muâviye?" der. Muâviye cevaben:"Kanınız yere damlamasın diye dilimle yaladım", der. Hz.Muhammed ona "Böyle yapmakla hata ettin,Çünkü:sen bu davranışınla soyundan, ümmetimle savaşıp onu yenecek bir toplumun meydana gelmesine sebep oldun". Muâviye "Eğer sonuç böyle olacaksa hiç evlenmem" der. Bir süre sonra Allah Muâviye'ye bir akrep göndererek onu ısırtdırır. Muâviye bundan dolayı amansız bir hastalığa yakalanır. Doktorlar Muâviye'nin bu hastalıktan ancak evlenmek suretiyle kurtulabileceğini, yoksa öleceği sonucuna varırlar. Bunun üzerine Hz.Ömer'in Mahura (11) adında seksen yaşındaki ihtiyar kız kardeşi ile evlendirirler. Evlendiğinin ertesi günü Mahura yirmibeş yaşında genç bir kadına dönüşür.Kadın bir süre sonra hamile kalır ve Allah'ın nurundan Yezîd'i doğurur.

Bu hikaye Yezîdîlerin kendilerinden ve kitaplarından başka yerde görülmez. Olay tarihi açıdan bakıldığında, Muâviye'nin Hz.Ömer'in kız kardeşi ile evlenmediğini,oğlu Yezid'in ise Hz.Muhammed'in devrinde doğmadığını(12) annesinin de, Yezîdîlerin iddia ettikleri gibi Mahura adında bir kadın olmayıp, Kilâb kabilesinden Meysun adında bir kadın olduğu bilinmektedir.

c. Bugün yurdumuzun Güneydoğu Anadolu illerinden Siirt, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa'nın bazı ilçeleri -

nin, coğrafi bölümünde bahsedildiği gibi, köylerinde oturan Yezîdîlerin aslı, bize göre Suriye'nin Baalbek kazasının Beytifâr köyünde 465 /1072 de doğan, Sincar'da 557 / 1162 (3) tarihinde ölen ve yaptırdığı zaviyesine gömülen Şeyh Adî b. Müsâfir ile Yezîd b. Muâviye (ö.64/683)'yi insan üstü bir varlık olarak gören bir topluluktur (14).

Şeyh Adî b. Müsâfir, Şâfi mezhebine sahip bir sufi olup Şîlilere saldırarak onların kötülediği Muâviye b. Ebî Sufyân'ı savunan Ashâb-u Hadis'den bir mutasavvuf (15) olmasına rağmen, ölümünden çok sonra yerine geçen yeğenin torunu Şeyh Hasan b. Adî (b.Âdi b. Berekât b. Ebi'l-Berekât) zamanında (16), Şiilerin Yezîd b. Muâviye'ye saldırımları üzerine, Şeyh Adî b. Müsâfir'e bağlanan taraftarlarının bir kısmı sunnî anlayışı kötüye kullanarak bu defa da Yezîd b. Muâviye'yi savunmaya başlamışlar, bu konuda daha da ileri giderek,gerek Şeyh Adî b. Müsâfir ve gerekse Yezîd b. Muaviye hakkında aşırı görüşler yaymaya başlamışlardır. Böylece,başlangıçta tamamen sunnî bir anlayışa dayalı bu hareket, kurucusunun ölümünden kısa bir süre sonra taraftarlarından bir kısmının sapık bir görüşüm kazanması ile hem Şeyh Âdî'yi hem de Yezîd'i insan üstü varlıklar olarak kabul etmişlerdir. İşte zaten bundan dolayı da bu topluluğa Yezîdî adı verilmiştir (17).

Yezîdîler,kendilerinin her ne kadar Yezîd b. Muâviye'den geldiklerini savunurlarsa da, Halife Yezîd b. Muaviye (ö.683)nin Yezîdîlikte oynadığı rol bilinmemektedir. Yezîdîler göre Yezîd, Yezîdîliğin gerçek kurucusu değil, Adem'in tek oğlu olan Şehit b. Cerra tarafından çoğaltılan kendine has fırkanın onarıcısı ve canlandırıcısıdır. Yezîd,tenasuh yolu ile her zaman dünya'ya dönecek olan

Şeyh Adî'dir. Şeyh Adî'nin Tanrı tarafından Suriye'den lâleleş'e gönderildiği kutsal kitaplarında anlatılırken Yezîd adının anılmadığı görülür. (18).

Rus bilgini Samenow da Emevîlerin son halifesi 11. Mervan (744-750)'ın annesinin Kürt bir cariye olduğunu, halife oluncaya kadar da el-Cezîre, Musul, Ermeniye, Azerbeycan ve Kürt kabileleri üzerine vali olduğunu söyleyerek, Yezîdîlerin dini fikirlerini Emevîlerle 11. Mervan'ın selefi olan 1. Yezîd'e bağlamak için ellerinde delil olduğunu ileri sürer (19).

3. Kurucusu: Şeyh Adî b. Müsâfir (465 /1072-557 /1162)
Yezîdîler tarafından türbesi hac yeri olarak kabul edilen ve Yezîdîlik inancının kurucusu olarak bilinen Şeyh Adî b. Müsâfir hakkında elimizde yeterince bilgi yoktur. Buna rağmen biz, elimizdeki belgelerin ışığı altında Şeyh Adî'nin doğumu, gençliği, yetiştiği ortam, görüşleri, kurduğu tarikat, ölümünden sonra bu tarikatın ne durum aldığı ve mezarının Yezîdîler tarafından nasıl bir hac yeri haline getirildiği konularını belirtmeye çalışacağız.

Adî'nin doğumu ilginçtir. Söylendiğine göre tasavvufa meyilli iyi bir müslüman olan babası Müsâfir, Şam'ın Balbek nahiyesinin Beytifâr (20) köyünde yaşamını sürdürürken, bir gün annesine haber vermeden evden çıkarak bir ormana gider ve orada 30 yıl kadar yalnız yaşar. Sonra bir gece rüya görür. Bu rüyada birisi ona şöyle der: "Bu ormandan çık evine dön, hanımınla ilişkide bulun. Cenâb-u Allah sana şöhreti her tarafa yayılacak, fazileti Doğuda ve Batıda duyulacak bir (velî) çocuk verecektir." Bunun üzerine babası Müsâfir evine döner. Ancak 30 yıldan beri nerede olduğunu haber vermeksizin evini terkettiğinden, annesi eve

kabul etmek istemez ve ona: "Şu minareye çıkıp herkese evime döndüğünü haber vermedikçe seni eve kabul etmem" der. Çaresiz kalan Müsâfir, hanımının dediğini yapmak zorunda kalır. Minareye çıkarak: "Ey halk, ben Müsâfir, evime döndüm. Eşimle yeniden birleşmekle emrolundum. Bu gece kim eşi ile birleşirse velî bir çocuk sahibi olacaktır " der. Bundan sonra o gece sonradan velî mertebesine ulaşacak 313 çocuk doğar. Şeyh Adî de bu çocuklardan biridir (21).

Adî'nin çocukluğu burada ve sonra da Şam dolaylarında geçer. 30 yaşlarına geldiğinde Adî, "hiçbir velînin kendi çevresinde kıymeti ve faziletin fazla takdir edilmediğini", kendi üzerindeki ilgisizlikten anlayarak, o devirde âlim ve faziletli kişilerin bulunduğu yer, bilim çevresi Bağdad'a gider. Burada sûfi halkasına karışarak Abdülkâdir Cîli, Abdülkâdir Şehrizûri, Ebu'l-vefâ Hulvânî, Abdülkâdir Sühreverdî (ö.563/1168), Hüccetü'l-İslâm Ebû Hamîd el-Gazâlî (ö.1117 ile mektuplaşmaları (22), Gazâlî'nin iki kardeşi, Kürdistan'da birçok taraftarları olan ve Kâdiriyye tarikatını kuran Abdülkâdir Geylânî (1078-1166), Ukeyl el-Membicî gibi ünlü kişilerle tanışır. Burada Hammâd ed-Dabbâs ve Hamid el-Endülüsî'den dersler alır(23) Ancak bu çevre de, onu tatmin etmez. Nefsi ıslah etmek ve sükûneti tatmak için buradan ayrılarak 1130 yıllarında Musul'un doğusunda bulunan ve bugün Şeyhan nahiyesine bağlı köyleri oluşturan, eski kitaplarda Hakkâri ismi verilen Lâleş (Leyluş)'e gider. (Şeyh Adî'nin Şam'dan Laleş'e gelişi, Yezîdîlerin kutsal kitabı Mushaf-ı Reş "Kara kitap" ın 15. âyetinde geçer). Tek başına dağlardaki mağaralarda ve ıssız yerlerde uzun bir süre nefsini ıslah etmek üzere çile doldurur. Bu sırada böcekler, haşerat ve vahşi hay-

vanlarla dostluk kurarak birlikte yaşar (24) . Sonunda Lâleş'de bir zaviye kurar, birçok Şeyh'e nasip olmayan bir mertebeye ulaşarak hırka giyer, Şeyh olarak şöhret bulur. Bundan sonra zühdü ve sülukunda kendisine tâbi olmalar başlar. İrşâdından dolayı şöhreti artarak her taraftan ziyaretine gelinmeye başlanır. Zamanındaki bütün Şeyhler onun büyüklüğünü kabul eder ve birçok velî ona öğrencilik yaparak "icâzet" alır (25). Erbil Atabey'i Muzafferiddin onu Musul'da görmüş, hakkında iyi intibalar edinmiştir. Onun "orta boylu, esmer tenli, çok iyi şeyler söyleyen bir kimse olduğunu söyler (26). Abdülkâdir el-Geylânî de Şeyh Adî hakkında, Tavsif-i Âti adlı eserinde: "Peygamberlik mertebesine çalışarak yükselmek mümkün olsaydı, şüphesiz bu mertebeye Şeyh Adî b. Müsafir ulaşırdı" der (27).

Şeyh Adî'nin inancı, düşünceleri ve uyguladıkları bize kadar gelen şu dört eserin sayesinde bilinmektedir. Bunlar:

1. İ'tikâdu Ehl-i Sünnet ve'l Cemaât (Ehli Sünnet İnancı),
2. Kitâbu Fîhi Zikri Adâbu'n-Nefs (Nefsi Terbiye Kitabı),
3. Vesâya eş-Şeyh Adi b. Müsafir ile'l-Halife (Halifeye Nasihatları),
4. vesâya li Mürîdihi Kâ'id ve li Sâ'ir el-Mürîdîn (Mürîdi Kâ'id ve diğer Mürîdlere Vasiyeti) (28).

Koyu bir Sunni (Şâfiî) sûfi olan Şeyh Adî: "İyi müslümanlarda kusur olmaz" diyerek müridlerinden ciddi bir kültür istemekte ve şöyle demektedir:

"Fiilsiz söz ile yetinen Allah'tan ayrılır.

Fıkhısız takva ile yetinen dinden çıkar.

Allah korkusundan yoksun olarak fıkıhla yetinen, Allah ile alay eder:

Görevlerini yapan kişi, işte bu kurtulur (29)".

Şeyh Adî "Şeyh ve Öğrenci, Şeyh ve Mürid, Pîr ve Şâhid" arasındaki bağları belirten ilk mutasavvüflardan biridir. Ona göre:

Şeyh: "Varlığı ile seni birleştiren,
Yokluğu ile seni koruyan,
Ahlâkı ile seni terbiye eden,
Yolları ile seni eğiten,
Nurû ile seni aydınlatan" dır.

Mürîd: "Neşe ve sevimliliği ile fakirlere ışık tutan; nezâketi, dünyaya ilgisizliği, iyi davranışları ve herşeyde alçak gönüllülüğü ile sûfilerle; uysallığı ile Evliyalarla; Sukûneti ile Marifet Ehliyle ve Tevhid ile makam sahipleriyle olan (30)" dır.

Ölümtünden sonra mürîdlerinden biri (31) tarafından yazılan ve menkıbelerini içeren "Kitabu Menâkıb eş- Şeyh Adî" adlı eseri, doktora yaptığı sırada R. Frank tarafından tezinde incelenmiştir. Buna göre Şeyhin kerametlerinden bazıları şunlardır:

"Vahşi hayvanlara ve yılanlara emrettiği; kendisi ile konuşan kişinin kafasındaki düşüncelerini okuyabildiği; kurak topraklardan pınarlar fışkırtıp onu verimli hale getirdiği; bir gün hizmetçisinin göğsüne elini koyarak ona ezbere Kur'an öğrettiği; daha sonra aynı kişiyi Okyanusun altıncı adası (?)'na götürdüğü; müridlerinin rüyalarını yorumlayabildiği ve kaybolmuş kişileri aynada gösterebildiği; körlerin gözlerini açtığı; istediği zaman ortadan

kaybolabildiği ve mesafeleri kısaltabildiği; bir defasında bir hayvanın ezdiği bir Kürd'ü yeniden dirilttiği; tek bir sözü ile dağların yerlerini değiştirebildiği; kaybolan kişilerin çok gizli düşüncelerinden ve işlerinden haberdar olduğu; kendisini ve bütün müridlerini koruyan bir imtiyaz beraatını Allah'tan aldığı; bir ışığın onu havalara götürdüğü; Tripoli'de Franklar tarafından hapsedilen müridlerinden birini mucizevi bir şekilde kurtararak bir geceden az bir zamanda Nusaybin'e götürdüğü; büyümlü kelimeler bildiği ve bunlar sayesinde kapıları açabildiği; nehir yataklarını değiştirdiği ve nihayet uzakta olup biteni görebilme yeteneğine sahip olduğu (32)".

Görüldüğü gibi Şeyh Adî yeni bir akîde icad etmemiştir. İnancı Ehl-i Sünnet inancı idi. Bunu ilk önce İbn Teymiye Risâlesinde belirttiği, bundan çok sonra Dr.Rudolf Frank'ın Berlin'de Türk Kütüphanesinde bulduğu Şeyh Adî'nin "İ'ttikâdu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" adlı kendi Risâlesinden öğreniyoruz. Buna göre Şeyh Adî: "Dünyada ilâhi irade dışında hiçbir hadisenin olmadığına; amelin imanın bir parçası olduğuna; imanın artıp eksilmediğine; Ehl-i Sünnet'in Fırka-i Nâciye olduğuna; Şîa'ya çatarak Muaviye b.Ebî Süfyan tarafını tuttuğunu ve onu savunduğunu; Ehl-i Sünnet'e ters düşen Bid'at Ehline hücum ederek kendini Hadisci saydığını; Mu'tezile'yi delâletle suçladığını; Cennet, Cehennem ve Ahiret âleminden söz ettiğini görmekteyiz 533).

Şeyh Adî yukarıda saydığımız ikinci eseri "Nefis Terbiyesi Risâlesinde"; iddianın bilgi nurunu söndürdüğünü söyleyerek iyi kimselere Kur'an-ı Kerim'i okumayı ve kötülüklerden kaçınmanın gerekliliği gibi on haslete dikkat etmelerini teşvik eder.

Üçüncü eseri "Halife'ye Nasihatları"nda: Ameli ve sulûku ile şer'i emirler arasında uygunluk olmayan ve nehiylerden kaçınmayıp da kendisine kerâmet beliren kimselerden uzaklaşmayı tavsiye ederek, kendisinden küçük bir bid'at sâdır olan kimseye kolaylık göstermeyi kabul etmez.

"Kâ'id ve diğer Mürîdlerine Vasiyeti" adlı dördüncü eserinde Şeyh Adî, Mürîdlerinden Kâ'id isimli birine hita, ben şöyle der: Ey Kâ'id sana tavsiyem, Şer'i hükümleri göz önünde tutman ve ona sarılıp aşırı gitmemendir. Takvaya sarıl dünya peşinde koşanlardan uzak dur", tavsiyesinde bulunarak "açlık zühtün anahtarı ve kalbin cilâsıdır", der (34). Mehmed Şerafeddin de Dr.R.Frank'dan naklen: "Şeyh Adî'nin Tasavvufunun, Gazâli'nin yoluna çok yakın olduğunu" söyler (35).

Yukarıda görüşlerinin bir özetini verdiğimiz Şeyh Adî,adından dolayı Adeviyye veya Sohbetiyye denilen bir Sûfî tarikatının da kurucusudur. 1169 veya 1162 yılında 90 yaşlarında ölen Şeyh, Lâleş'de kendi yaptırdığı zâviyesine gömülür. Ölümünden sonra Adeviyye tarikatı, Şeyhlerî ve Mürîdleri birbirine bağlayan karşılıklı görevler, çok sıkı bir hiyerarşinin ortaya çıkmasını kolaylaştırır da, taraftarlarının çoğalması bir takım yeni kurallar, teşkilâtını içinden çıkılmaz hale sürükler. Böylece her Mürîd sıkı sıkıya bağlandığı bazı üstün kişileri tanımaya mecbur olur.Varlık sistemini kaybetmesine rağmen bugünkü Yezîdî sisteminde devam eden dini görevler, tarikatın yaşayan birçok kalıntıları olduğu söylenir.

Şeyh'den sonra, Adeviler, birbirlerine düşman iki gruba bölünürler. Biri azınlıkta olan ve İslâm Şeriatına bağlı unsurları içine alan grup; diğeri Şeyh ve onu takip edenler

için aşırı gayretleri ile yolunu şaşırılmışları birleştiren grup. Metinlerin kapalı bir şekilde bahsettiği bu iki eyilimlerin çarpışmasını ilk defa M.A. Guidi (36) ortaya çıkarır. İki grup arasındaki bu çekişme ve çatışma yüz yıl devam eder. Sonunda Şeyhân civarında asırların zaferi ve Ye, zîdiliğin ortaya çıkması ile son bulur (37).

Sincar dağlarında türbesi civarında ve Güneydoğu Anadolu'da Şeyh'in dağlı Kürtleri Şîflerin Muâviye'yi ve oğlu Yezîd'i lânetlemelerinden kurtarmak ve savunmak yolunda vaazlarında aşırılık doğarak, Şeyh'e ve Yezîd'e kutsîlik ve insanüstü bir kuvvet atfederler (38). Böylece Şeyh Adî cahil halkı irşâd edip Şîfliğin aşırı saldırılarından kurtarmak isterken, onlar bu ölçüyü kaçırıp bu aşırılıkların içine düşerek taraftarları arasında râfizî Yezîdî mezhebinin ortaya çıktığı söylenir (39).

Menşelerinde belirtildiği gibi Şeyh Adî'nin ölümünden çok sonra yerine geçen yeğenin torunu Şeyh Hasan b. Adî b. Berekât b. Ebi'l-Berekât (ö.1254) zamanında Şîflerin Yezîd b. Muâviye'ye saldırmaları üzerine Şeyh Adî b. Müsâfir'e bağlanan taraftarlarının bir kısmı sunnî anlayışı kötüye kullanarak bu defa da Yezîd b. Muâviye'yi savunmaya başlayarak, Şeyh Adî b. Müsâfir ve Yezîd b. Muaviye hakkında aşırı görüşler ileri sürdükleri görülür. Bunlar: "Şeyh Adî'nin kendilerine rızık verdiği; Allah ile birlikte oturup soğan ekmek yediği; kendilerine tabii olanlardan beş vakit namazı kaldırdığı; zinayı helâl saydığı; öldükten sonra Allah'ın onu yanına aldığı; Şeyh'in çocuğu olmadığından kapıcısı Hasan el-Bevvâb'ın sırtını sırtına dayayarak neslini ona bağışladığını ve kendi zürriyetinin Hasan'a geçtiği; bundan dolayı Hasan'ın neslinden olan er-

• keklere kendi kızlarını teklif etmeyi Allah'ın bir emri olduğu; Şeyh Adî'yi ve Müridlerini Allah'ın göğe çağırdığını, Şeyh'in iki müridi ile beraber çıktığını, Allah'ın yanında atların yemesi için gereken samanın bulunmadığını; Şeyh'in bu müridlerinden birine çiftliğine giderek saman ve benzeri şeylerden atlarına getirmesi için emir verdiğini getirirken geldiği yerlere bu samandan döküldüğü ve bunun zamanımıza kadar gökte bir işaret olarak kaldığını; bu yolun "saman yolu" diye bilindiğini (40); Şeyh Adî'nin bir gün Kâbe'yi hacetmek üzere zaviyesinedn çıkıp Mekke'ye doğru biraz yol aldıktan sonra geriye dönerek Müridlerine, bu yolculuğunda Melek Tâvûs'a ulaştığını, kendisi ve cemaatından oruç, namaz, hac, zekât ve diğer dini emirlerini kaldırdığını; yalnız melek Tâvûs'a iman ve itaat etmenin cennete girmeye vesile olacağını (41) söylemiş olduğunu iddia etmeleri gibi.

Musul âlimlerinden Hayyazzade Muhammed b. Ahmet ez-Zûhra, 1875'de yazdığı "el-Ferîdetü's-Seniyye fî Keşfi Akâidi's-Seniyye" adlı el yazma (42) eserinin Yezîdilerden bahseden bölümünün son kısmında Yezîdîlerin bu gibi aşırı görüşlerine değinerek şöyle der: "Yezid'in Ehl-i Beyt'e küfretmesinden dolayı kendisine karşı çıkanların ayaklanmasından korktuğu sırada peşinden gidenler ve dinden dönen taraftarları şeytâni sevgiyi inanç edinerek güneşe, taşlara ve ağaçlara, iyi şahıslar adı ile isimlendirdiklerine secde ettiklerini; bu toplumun nüfusu çok olup Sincar ve dolaylarında oturduklarını; bunların kendilerine mahsus tekkesi olduğu, Şeyh Adî'yi ziyaret etmeye niyet etmekle Allah'ı ziyaret etmeye niyet etmesinin aynı olduğu; kendisinden sonra insan şeklinde ve kendi suretinde

bir Şeytan'ın gelerek kendilerini doğru yoldan saptırmaya gayret ve teşvik edeceğini tenbih ederek, kesinlikle ona bağlanmamalarını ve inanmamalarını söyleyerek Abdülkâdir el-Geylânî ile birlikte Mekke'ye hacca gittiklerini; oraya vardıktan dört gün sonra Şeytan'ın şekli ve sureti Şeyh Adî'de zuhur ederek Lâleş'de ortaya çıkmak suretiyle müridlerini ve kendine bağlı olanlarını hayret ve şaşkınlık içerisinde bıraktığını söyler (43). Şeytan ile Şeyh Adî arasında şekil, suret, hal, hareket ve yaratılışta bir fark ve üstünlük göremiyen müridleri ve sevenleri, Şeyhlerinin bu dönüşünün nasıl olduğunu sordukları zaman, onun şekline benzeyen Şeytan'ın yolculuk sırasında kensine vahiy indirip taraftarlarının üzerinden Şer'i emirlerin kaldırıldığını açıklar. Kendisinin de müridleri ile taraftarlarından, özellikle itaat ve hareketlerinden çok memnun olduğu için günahlarının bağışlanıp, bütün haramların ve şehvetlerin kendilerine mübah olduğunu, haclarının da kendi dağlarında tavaflarının da onun ölümünden sonra mezarının etrafında yapmalarına izin verildiğini bildirir. Şeyh Fahr adında bir adama da birtakım ilmî tabirlerle konuları yazdırmak suretiyle Kitâb el-Cilve (Vahiy Kitabı) adlı kitabı yazdırır. Bu fikirlerin Yezîdiler arasında kabul edildiğini görünce de, ömrünün sonuna yaklaştığını ve bir müddet kaybolması gerektiğini söyleyerek, Şeyh Fahr'ı kendilerine bir önder olarak kabul etmelerini, kendisinden sonra başka biri ortaya çıkararak kendisinin Şeyh Adî olduğunu ve bu fikirlerin bâtıl olduğunu iddia edecek olursa, onu kabul etmemelerini ve onun şeytandan başka biri olamayacağını, kesinlikle kabul edilmeyip cezalandırılmasını söyleyerek önlerinden kaybolur.

Abdülkâdir el-Geylâni ile birlikte hicaza yolculuk - yapan Şeyh Adî, hac görevini yerine getirdikten sonra Medi- ne'de dört yıl Hz.Peygambere komşuluk yapar. Lâleş'e döndü- ğü zaman taraftarlarının doğru yoldan dönerek Şeytan'a ibadet ettiklerinin görünce son derece üzüdür. Müridlerini top- layarak vaaz ve nasihatta bulunursa da, artık müridleri ve taraftarları kendisine inanmamakta ısrar ederler. Bu da yet- miyormuş gibi, Şeytan olduğu zannı ile tekkeden dağ eteğine kadar kovalarlar (44).

Şeyh Adî'nin bütün bu iyi niyetine karşılık müridle- rinden ve taraftarlarından bu şekilde karşılık görmesi, bu kadar öğrettiği dini bilgiler ,vaaz ve nasihat ile irşâd ettiği toplumun doğru yoldan sapıtmalarına çok üzüldüğünden huzur ve rahatını , yeme ve içmesini bırakarak ölmek ister. Tam öleceği sırada, Şeytan tekrar ortaya çıkarak onlara: "Bu kovduğunuz kişi Şeytan olmayıp, gerçekten tapınmaya lââyık olan Şeyh'iniz Adî'dir" diyerek güya üzüntüsünden yü- züne gözüne toprak saçarak ağlar. Bu olaydan sonra ölen Şeyh Adî'nin cesedi zaviyesine gömülür. Burası yukarıda geçen tarifler çerçevesinde "Kâbe'den daha üstün, secde edi- len bir yer" olmak üzere ibadethane haline getirmelerini sağlamış olduğu söylenir" der (45).

Yukarıdan beri anlatılan bu olay akıl ve mantık dı- şı olmasına rağmen, bugün Yezidîler arasında ağızdan ağıza da anlatılmaktadır. Şeyh Adî'ye Hacca gidiş sırasında : "Şeytan benim suretime girerek sizi doğru yoldan saptırma- ya çalışacaktır, kesinlikle inanmayınız" tarzında isnat o- lunan kerâmet de, birçok yönden yine mantık dışı ve im- kânsızdır. Ancak Hacca gidip uzun bir süre orada kalan şeyh

Adî b. Sahr olduğu; bu Şeyh, ya Hicaz'dan kesin olarak dönmemiş veyahut dönüşünde bazı Hıristiyan rahipleri tarafından o bölgede Yezidî mezhebi icâd edilerek Müslümanların bâtıl yollara sapmalarına sebep olduğunu görünce, evini barkını terkedip gittiği de söylenerek, Yezidîlerin Kâbe edindikleri tekke içerisindeki birçok mezarlar yanında bu Şeyh Adî b. Sahr'ın mezarının olmadığına dikkati çekilir(46).

Bu durum karşısında, yâni, İslâm dini esaslarını ortadan kaldırışları Müslümanlar tarafından duyulunca, 1414 yılında komşu bölgelerden kışkırtılan Sunnî Kürtler, Yezidîlerin oturdukları yerleri basarak, taraftarlarından bir çoğunu öldürüp, Lâleş'teki Şeyh Adî'nin mezarını da tahrip ederek, kemiklerini yakarlar (47).

Şeyh Adî'ye Yezidîler tarafından bu şekilde sahip çıkılması, doğan güçlükleri ortadan kaldırmak için, özellik, le müslüman kelâm Ulemasının, başka bir Adî'nin varlığını kabul etmeyi gerekli gördüğü de asöylenir.(48) Bu konuda Mastafa Nuri Edî adında bir Nastûrî keşişinden bahseder. Söylendiğine göre bu keşiş İslâmiyeti kabul ederek, Lâleş manastırında Müslümanlıkla Nastûrîliği telif eden yeni bir dinin kurucusu olarak ortaya çıkar.. Edî, Tayrahiti Kürt kabilesinden ve Elkoş (Ayn Sifnî) manastırı çobanının oğlu olup, baş keşişin Kudüs'ü ziyaretinden dolayı, manastırı keşişlerin elinden alarak tekkeye çevirir ve sonra da "Kitâb el-Cilve ve Mushaf-ı Reş" adlı kitapları yazarak Yezidî mezhebinin kurmakla müslümanları da sapıklığa sürükler (49). Edî, Hacdan dönen baş keşişin şikâyeti üzerine o sırada Cengiz Han'ın yeğeni Tûmân'ın kumandasında Horasan'da bulunan Moğollar tarafından 1224 de idam edilirse de oğlu,

manastırı tekrar ele geçirerek babasının başlattığı hareketi devam ettirir (50). Bu olay Nastûrî keşişlerinden Râmîşâ tarafından 1452 yılına ait Süryânî vesikasına dayandırılarak Edî isminde bir Kürdün hayat ve eserini tasvir ederek, bu şahsı mezhebin kurucusu olarak gösterir ise de, Edî'nin Yezîdîlikle ilgisinin tesadüfi olduğu da sanılır (51). Râmîşo'nun bir çağdışı olan Erbil baş keşişi İsâ'yâb Mar Mkaddem da manastırın baş keşişinin öğrencisi olan edî adındaki bir müslüman tarafından ele geçirildiğini (52); bu şahsın ölümünden sonra en büyük mihrâbının olduğu yere gömülmesini vasiyet ettiği; vasiyetinin yerine getirilerek her sen onun kabrini haccettikleri; ismini de değiştirerek Edî'yi Adî'ye çevirdiklerini de söyler (53).

Şeyh Adî b.Müsâfir'in nesebi Hakem b.Mervan'a,tarikat ve hırka silsilesi Ebu Saîd Harraz'a ve onun vasıtası ile II. Ömer'e dayandırılır. Gerek nesebi ve gerekse tarikât ve hırka silsilesi ile ilgili rivayetlerin tamamıyla asılsız olduğunu ifade eden İbn Teymiye, Şeyh Adî ve ona tabi olanların İslâm'a bağlı takva sahibi ve saliki kişiler olduğunu belirtir (54).

Yukarıdan beri gerek İslâm ve gerekse Yezîdîliğe göre bahsedilen Şeyh Adî'nin hayatını burada noktalarken, konuyu bitirmeden Şeyh Adî'nin soyu ve nesli konusuna da değinmek istiyoruz. Soy kütüğünde de görüldüğü gibi (55) Şeyh Adî,Emevilerden Mervan II'nin soyundan Müsâfir'in oğludur.Yezîdîlere göre Şeyh Adî'nin dört kardeşi vardır. Bunlar Şeyh Ebu-bekir, Şeyh Abdülkâdir, Şeyh İsmail ve Şeyh Abdülâziz'dir (56). Şeyh Adî de dahil olmak üzere bunların hiç birisi evlenmemişlerdir. Fakat Şeyh Adî, Şeyh Abdülâziz'e bir erkek

çocuk yaratır. Yezîdîleri yöneten birinci derecede din adamları "Emîrler-Mîrler bunun soyundan gelir"derlerse de aslında Şeyh Adî b.Müsâfir'in Sahr adında bir erkek kardeşi vardır. Kendisinin çocuğu olmamış, soyu kardeşinin soyundan türemiştir. Sahr'in da Sahr Ebu al-Berekât adında bir oğlu olmuştur. Bu oğlandan Musa ve Adî b.Ebî al-Berekât adında iki oğlu olmuştur. Musa'nın soyu Mısır'da sunnî olarak devam etmektedir. Adî b.Ebî Berekât'ın da Hasan İbn Adî ve Şerafeddin adında iki oğlu olmuştur. Bugünkü Yezîdîlerin din adamlarınının soyu Hasan b.Adî'den gelmektedir.

Hasan b.Acî'nin oğlu Ebubekir'in soyundan gelenlere KATANÎ sülalesi denmekte ve bu sülaleden din adamlarının en yüksek sınıfına sahip "Emîrler-Mîrler" gelmektedir.Şeyh Hasan b.Adî'nin diğer oğlu Şemseddin'in soyundan gelenlere de ŞEMSANÎLER denmekte, bu sülaledende din adamlarından "Şeyhler" gelmektedir. Hasan b.Adî'nin diğer oğlu Şerafeddin'in torunu Alaaddin'den gelenlere de ADANÎ sülalesi denmekte, bu sülaleden de din adamlarından "Fakîrler ve Peşimamlar" gelmektedir. Yine bu sülaleden Alaaddin'in torunlarından PîrHasin Maman soyundan da din adamlarından diğer bir sınıf olan "Pîrler" gelmektedir. Bugün Yezîdîleri yöneten bu dört sülaleden gelenlerdir. Bunlar üstünlük derecesine göre Emîrler,Şeyhler,Pîrler,Fakîrler ve Peşimamlardır. (57).

4- Irkları

Yezîdîlerin asıllarınının Arap olduğu, vaktiyle Şam'dan Hakkarî dolaylarına, Sincar'a göç ettikleri; zamanla şehirlerle, maddî çevrelerle komşuluk ilişkileri kurmakla dillerinin de değiştiği, Kürtçe'ye dönüştüğü iddia edilmek-

tedir. Buna rağmen Şeyh Adî b.Müsâfîr'in ikinci seyahatinde Lâleş bölgesine gelişi ile aslen Arap olan Şeyhân Nahiyesi ve etrafındaki insanlara ilim öğretmek ve irşad etmek için "Lâleş'de Zaviyesi" ni kurarak orada kalmayı tercih ettiği akla daha uygun gelmektedir.

Asıllarının Arap oldukları ile ilgili olan görüşlerin reddedilmemesi gerektiği konusunda Şeyhân'a bağlı Mezûrî kasabasında oturanların asıllarının vaktiyle Arabistan'dan göçerek buralara gelip yerleşen Mudar kabilesinden oldukları, halen de Arapça konuştukları söylenmektedir.

Eskiden olduğu gibi bugün de Yezîdîlerin komşu Kürt kabileleri ile mutlak olarak hiçbir yönleri ve hiçbir sınıriyetleri yok ise de tamamıyla Kürtlere benzerler. Hatta kabileler arasında iki farklı tipte oldukları görülür.. Bunlardan birinin Suriye'de Arap dilinin hakim olduğu çevrede oturduğu, özel olarak uzatılmış bir saç ve sakalı ile Asur Sâmi ırkından; diğeri ise daha çok İndo-Germanik ırkından olduğu söylenir (59). Bugün Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Yezîdîler içerisinde de bazılarının saçlarını uzatmaları; dudaklarını, kaşlarını örten, burun deliklerinden ve kulaklarından çıkan kılları kesmediklerinden dolayı Türkler tarafından onlara "Kıllı Kürt" lakabı verildiğini de görmek, teyiz.

Vücut yapısı bakımından da Yezîdîler orta boylu, esmer, yakışıklı ve kemikli olup kuvvetli bir vücut yapısına sahiptirler. Genellikle başları örtülü olan kadınların çok güzel ve yüz hatları çok muntazamdır.

5- Dilleri

Yezîdîlerin dili hemen hemen Farsçaya yakın bir dil olduğu söylenmekle beraber (60), Kürtçe'nin dört ana lehçe-

şinden biri olan Kurmançî lehçesini konuştukları bilinmektedir (61). Farsça gibi Kürtçe de batı İran dillerinden olduğu halde menşei Farsça'dan ayrıdır (62). Bugün Güneydoğu Anadolu'nun değişik yörelerinde oturan Yezîdîlerin bazen birbirlerini anlamakta güçlük çektiği söylenir ise de, biz bu farkı göremedik. Çünkü farklı inanca sahip olmaları sonunda Kürtlerden kesin şekilde ayrı bir gurup teşkil ederek birbirleri ile olan ilişkilerini sıkı sıkıya sürdürmektedirler.

Suriye'dekilerin ve Irak'dakilerin Kürtçe'den başka Arapça da konuştukları bilindiği gibi, Türkiye'dekiler de Kürtçe yanında çok güzel de Türkçe konuşmaktadırlar. Kürtçe'den başka bir dilde konuşmalarının sebebini bugün üç ayrı ülkede yaşayan Yezîdîlerin bu ülkelerdeki eğitim sistemlerinden kaynaklandığı kaçınılmaz bir gerçektir.

B-Tarihte Yezîdîler

Yezîdîler, Musul ve çevresinde gittikçe çoğalıp kuvvetlenerek Abbasîlerin son zamanlarında Adeviyye ve Sohbetiyye adı ile çevrede siyasi olaylarda da rol oynamaya başladılar. Bunun üzerine bu râfizî Yezîdî mezhebini sindirmek için birçok kez oturdukları yerlere baskınlar düzenlenir. Bunların ilki Şeyh Adî'nin yeğeni olan ve kendisinden sonra da yerine geçerek Adeviyye tarikatını yöneten Adî İbn Ebî el-Berekât'ın susturulmasıdır. Adı geçen bu Yezîdî Şeyhi davranışlarında aşırı giderek yöredeki İsbâbran zâviyesine saldırıp, oradaki Hıristiyanları öldürerek zâviyeyi eline geçirir. Bu olay sırasında bazı keşişler kaçarak Moğollara sığınır ve onlardan yardım isterler. Moğolların gönderdiği birlikler tarafından zâviye 1220 yılında geri alınarak

Adî b.Ebî el-Berekât öldürülür (63).

Bu baskınların ikincisi, 1246 yılında Musul Valisi Bedreddin Lü'lü tarafından Şeyh Adî'nin kardeşi Ebu'l-Berekât'ın torunu Şeyh Ebu Muhammed Şemseddin'e karşı yapılır. Adı geçen Şeyh hakkında kötü konuşan müslüman vâizi Yezîdîlerin öldürülmeleri ve zaman zaman şehirleri yağmalamaları üzerine Yezîdî Şeyhi yakalattırılıp vali tarafından Musul'da boğdurularak öldürülür (64). Bu durumu hazmedemiyen Yezîdîler, günden güne teşkilâtlanarak daha da önemli olayları protesto ettiklerinden 1254 yılında aynı Vali Bedreddin Lü'lü Sincar'a ikinci defa saldırır. Bu saldırıda birçok Yezîdîyi ve Şeyhleri Hasan İbn Adî b.Ebi el-Berekât'ı esir alır. Bir kısım Yezîdîleri de öldürterek vücut parçalarını, Yezîdîlere karşı bir ibret olması için Musul kapılarına astırır (65).

Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus II, 1256 yılında, Sultan Hanı muharebesinde Baycu'ya yenilince emirlerinden Ali Bahadır'ı doğuya Türkmenler, Kürtler ve Yezîdîlerden asker toplamaya gönderir. Şeyh Adî'nin torunlarından Şerafeddin Muhammed (66) Harput'a, diğer torunu Kürt reisi Şerafeddin Ahmed de Malatya'ya hareket ederler. Fakat Malatya halkı Kılıç Aslan'a sadakat yemini yaptıklarından, İzzeddin Keykâvus'u adamlarını tanımazlar. Bu yüzden Malatya kuşatılır. Şerafeddin Ahmed bu kuşatmada 300 adamını kaybedince geri çekilip bölgeyi istila ve tahrip ederek oradan Amid üzerine yürür ise de Meyyâfirikin sahibi tarafından öldürülür. Şeyhin diğer torunu Şerafeddin Muhammed de Kemah'a ilerlerken Moğol kumandanı Engürek Noyan'ın askerleri tarafından öldürülür (67). Bundan iki yıl

sonra 1259 yılında, Hülagü Han Musul'dan geçerken bu olayı hatırlar ve Adevîleri itaat altına almak ister. Hakkari ve Sincâr'a saldırarak oraları kana boyar, yağma eder ve ateşe verir.

Moğol düşmanlığı karşısında Yezîdî Şeyhî Şerafeddin'in oğlu Zeyneddin, babasının taraftarlarını biraraya getirmeyi düşünmez. Bir moğol kızı ile evlendiği söylenen amcası Fahreddin'i burada bırakarak Suriye'ye gider. 1275 yılına kadar durumda bir değişiklik olmaz. Bu tarihte Fahreddin, diğer kardeşi Şemseddin'in kendisine karşı ayaklanması ile karşılaşır. Başaramayınca da 400 adamı ile buradan çıkar, gider. Bilinmeyen sebeplerden dolayı, bu sırada Fahreddin Mısır'a kaçar. Moğollar tarafından takip edilerek 1277 yılında orada öldürülür (68). Fahreddin, Yezîdîlerin tarihinde bilinen son Şeyh olur.

Bu tarihten sonra Yezîdîlerin Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmaya başladığı görülür. Önce Diyarbakır ve Siirt dolaylarına (69) dağlık bölgelere yerleşirler. Buralarda bilhassa Moğollara karşı mücadelede Adeviyye ve Sohbetiyye adı ile Türkmenlerle birlikte hareket ettikleri görülür. (70) Bu bölgede Karakoyunluların, Akkoyunluların, Safâvîlerin ve sonunda da Osmanlıların hakim olmalarıyla sırası ile bu devletlerin yönetimi altına girerler.

Bundan sonra Yezîdîlerin Makrizî'nin Kitab es-Sülûk li Marifeti Düvel el-Mülûk'ünde, 817/1414 yılı olaylarını anlatırken yeniden tarih sahnesine çıktıklarını görüyoruz (71). Bu yıllarda Yezîdîler Şeyh Adî'ye saygıda aşırı giderek onu yüceltirler, mezarını da kible olarak kabul ederler. Bütün Yezîdîler din ve siyasi bir birlik oluşturarak

etrafında toplanıp taşkınlıklara başlarlar. Örneğin "Şeyh Adî'nin kendilerine rızık verdiğini; Allah ile beraber oturup soğan ekmek yediğini; kendilerine tâbi olanlardan beş vakit namazı kaldırdığını; zinayı helal saydığını; Şeyh Adî öldüğü zaman Allah'ın onu yanına aldığını; Şeyh Adî'nin çocuğu olmadığından kapıcısı Hasan el-Bevvâb'ın sırtını sırtına dayıyarak kendi zürriyetinin Hasan'a geçtiğini ve neslini ona bağışladığını; çocuksuz ölen Şeyh Adî'nin ölümünden sonra (1162) kendi nesli olmak üzere kapıcısı Hasan el-Bevvâb'ın çocuk ve ailesine Yezîdîlerin olağanüstü bir saygı göstermeye başlamaları; hatta Hasan el-Bevvâb'ın neslinden olan erkeklere kendi kızlarını teklif etmeyi Allah'ın bir emri olarak kabul etmeleri..." gibi davranışlar yüzünden, İran Şafi mezhebi fakihlerinden İzzeddin Yusuf el-Hilvânî'nin oğlu Celaleddin Muhammed, Yezîdîlerin bu tutum ve davranışlarına karşı koymak üzere harekete geçerek devlet adamlarını onlara karşı muharebeye çağırır. Bu çağrıya Siraz Hükümdarı Emir Tevekkil el-Kürdî, Emir Şemseddin Muhammed el-Cerîd Kîlî ve Karakoyunlulardan İsfehan Valisi İskender b.Ömer Şeyh ile bu yöre halkının çoğu katılarak büyük bir kuvvetle Hakkâri bölgesine, Yezîdîlerin oturdukları yerlere saldırırlar. Yezîdîlerin kutsal olarak kabul ettikleri Lâleş'teki Şeyh Adî'nin türbesi yıkılır, mezarı açılır, kemikleri dışarı çıkarılır. O zaman Sohbetiyye adını verdikleri Yezîdîlerden bir grubun önünde yakılır. "İlâh olarak kabul ettiğiniz adamın kemikleri bakın nasıl yanıyor, bize mani olamıyor" denilerek Yezîdîler sindirilir. Sonradan baskı ortadan kalkınca Şeyh Adî'nin türbesi yeniden yapılarak aynı şekilde ibadete devam edilir (72).

Karakoyunlular zamanında Güneydoğu Anadolu Yezîdîlerinin, Karakoyunlu Kara Yusuf (1390-1420)'a bağlı olduklarını görüyoruz. Kara Yusuf, Yezîdî Mahmudî kabilesi Şeyhi Hasan Bey'e, kendilerine bağlılıklarından dolayı Van gölünün doğusunu verir (73). Şeyh Hasan, Karakoyunlulara hizmete devam eder ve onları Hakkâri Valisi İzzeddin Şêr'e karşı destekler. İzzeddin, Bitlis Valisinden yardım ister ve önemli bir miktar yardım gönderilir. Bu yardımlarla Yezîdîler üzerine saldırır ve onları bozguna uğratar. Bu savaşta Hasan Bey öldürülür. Yezîdîler bu olaydan sonra ancak Hasan Bey'in torunu İvez Bey sayesinde tekrar biraraya gelebilirler.

Karakoyunluların yıkılmasından sonra yerine geçen Akkoyunlular'a bağlanırlarsa da, bu sonuncularla ilişkilerinin iyi olmadığı anlaşılmaktadır (74).

XVI.Yüzyılın başında Safevî Devleti kurulunca (1501) Yezîdîler Osmanlılar ile Safevîler arasındaki hudud bölgede kalırlar. Hem Safevîler hem de Osmanlılar, bunların kendilerini desteklemelerini isterler. Yezîdîler Safevîleri gizli olarak desteklerlerse de, Osmanlılardan da ayrılmazlar.

Bu arada İvez Bey'in Safevîlerle arası, belkide dini sebeplerden dolayı, açılır (75). Yerine geçen kardeşi Emir Bey'in politikasında kararsızlığı yani bazen Safevîleri bazen de Osmanlıları desteklemesi, Osmanlı hükümdarı Sultan Süleyman'ın Tebriz Seferi (1535) sırasında yakalattırılarak öldürülmesine sebep olur. Yerine geçen oğlu Hasan Bey, önce Safevîlere bağlanır, sonra da 1550 yılında Osmanlılara bağlılığını bildirerek Van'daki Osmanlı Valisi ile birlikte Osmanlı Orduları içinde yer alır. Bu hareketi ile Bab-ı Ali'

nin takdirlerine mazhar olarak ölünceye kadar her isteği yerine getirilir. İslâmiyeti kabul eden ve çok dindâr olduğu söylenen bu Yezîdî Şeyh'i, rivayete göre, aşireti içinde yaşayan Yezîdî inançlarını kökünden yıkmak için medrese ve camiler de yaptırır. 1585 yılında öldüğünde hemen kabilesinin hepsinin müslüman olduğu söylenir (76).

Bu bölgede yaşayan diğer bir Yezîdî aşireti Dünbelî'ler de Akkoyunluları desteklerler. Akkoyunlu Uzun Hasan ile iyi ilişkiler içinde bulunurlar. Buna karşılık Osmanlılar ve diğer bir Yezîdî aşireti Mahmudî'ler ile daima kötü ilişkiler içinde bulunur ve onlarla savaşır. Sonunda İskender Paşa'ya bağlı birliklerin başında giden Hasan Bey'e yenilerek öldürülür (77). Yerine geçen oğlu Ahmed Bey, ne tam olarak Osmanlılara ne de Safevîlere bağlanır. Her iki devleti de duruma göre idare ederek (bağlı görünerek) aşiretini yönetir. Onun bu davranışı Şah Tahmâps'ı çok kızdırdığından dört yüz adamı ile birlikte öldürtür. Yeğeni Ahmed Bey Osmanlılara sığınır. (78)

Dünbeli aşireti reisi Hacı Bey'in oğlu Hacı Bey II, daha önce Safevîlere bağlılığını gösterdiğinden Ahmed Bey'in yerine Emir olur. Safevîler ile Osmanlılar arasında geçen Çaldıran savaşında (1514) Safevîler ile birlikte çarpışır. Bu sonuncuların başarısızlığı sonunda bu aşiret de Osmanlılara bağlanır.

Bu bölgede yaşayan başka bir Yezîdî aşireti de Dasnîler'dir. Şerefnâme'de bunlar hakkında özel bir bölüm yoktur. Ancak bu Yezîdî aşireti reisi Hasan Bey Selim I'ne sadık kaldığından kendisine Tımar olarak Erbil ve çevresi verilir. Bunun üzerine bu bölgenin müslüman Valisi Mîr Sey-

feddin, Safevîler tarafına geçer. Bu bölgeye geri dönerek Dasnîlerle çarpışır. Bunlardan 500 kişi öldürür birçok da ganimet alarak bu bölgeyi fetheder. Bu başarısızlığı kızan Selim I, onu İstanbul'a çağırarak öldürtür.(79)

Görüldüğü gibi Yezîdîlerin Güneydoğu Anadolu'ya yayıldıktan sonra Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safavîler ve Osmanlılar ile duruma göre, sıkı ilişkilerinden dolayı İslâm toplumu içinde kaynaşmaları sağlanmak istenmiş ve bu arada inanç sistemleri de az çok anlaşılmuş, durumlarını düzeltmeleri için İslâm toplumu içinde bazıkere baskılar yapıldığı gibi, inançlarının ne olduğu hakkında da bazı fetvalar da verilmiştir. Bu fetvaların hemen hemen hepsinde de yezîdîlerin Kur'an ve Sünneti kabul etmedikleri, ulemeden nefret ettikleri ve müslümanları gördükleri yerde öldürmeleri v.b. hakkındadır. Bilgi kabilinden olmak üzere bunlardan Abdullah Efendi er-Rubtâkî'nin 1724 yılında verdiği fetva özet olarak şöyledir (80).

"Yezîdîlerin bütünüyle küfrü ve sapıklığı gerektiren bâtıl, sapık inanç ve tevellere inandıkları bilinmektedir. Şöyleki: Kur'an-ı Kerim'i ve İslâmı inkâr ederek bunların yalan olduklarını; inanılacak ve amel edilecek sözlerin Şeyh Fahr'ın saçma sapan konuşmaları olduklarını söyleyerek ona boyun eğerler. Bundan dolayı İslâm alimlerine düşmanlıkları vardır. Bir çok defalar ispat edildiği üzere müslüman din alimlerinden ellerine geçirdikleri kimseleri gayet feci bir şekilde öldürüler ve İslâm dini ile ilgili kitapları parçalarlar, üzerine pislerler ve yakarlar. Bu durumları herkes tarafından bilinmektedir. Şeyh Âdî'yi Hz. Muhammed'e göre kat kat üstün sayarlar. Allah'a

yeme,içme,oturma,uyuma vb. sıfatlar verirler. İki tarafında razı olması ile zinayı helâl sayarlar. Namaz ve oruçta fayda olmadığından dolayı bunların da farz olmadıklarını, yalnızca kalb temizliğinin gerektiğini söylerler. Lâleş'i Kâbe'den daha üstün saydıklarından, gücü yetenlerin Kâbe'yi değil de Lâleş'e Şeyh Adî'nin "Sancağına" secde etmek gerektiğine, buna secde etmeyenin kâfir olduğuna inanırlar. Şeyh Adî'nin kıyamet gününde Allah'a ve Meleklerle rağmen kendisine inananları bir tabağa koyup başı üzerinde cennete götüreceğini söylerler. Bunlar üç fıkraya ayrılırlar:

1- Adî b. Müsâfire Tanrılık sıfatı verenler.

2- Adî b.Müsâfir'in Allah'ın ulûhiyetinde bir payı olduğunu,gökyüzünü Allah'ın, yeryüzünü de Adî b.Müsâfir'in yönettiğini söyleyenler.

3- Adî b.Müsâfir'in Allah ve ortağı olmadığına,ancak Allah'ın yanında büyük bir vezir olup, Allah'ın onun sözünden dışarı çıkmayacağına inananlar.

inançlarının aslı hulûl'e dayanır. Bu nedenle de Hıristiyanları över, peşlerinden gider ve inançlarını da tasvip ederler. Bu inançlarının hepsi açık ve seçik bir şekilde küfürdür.Bundan dolayı kâfir'dirler.Oturdukları yerler de Dâri'l-Harb (Küfür Bölgesi) dir (81).

Bu fetvadan önce verilen Şeyhü'l-İslâm Ebu's,Suûd'un fetvasında da şöyle denilmektedir: "Yezîdîlerin isyankârdan haddi aşandan,yol kesenden,mürdet ve harpte yakalanan kâfir-den daha kötü oldukları; dört mezhebe göre öldürülmeleri helâl oldukları; toplumlarını perişan, büyüklerini ve küçüklerini öldürmelerini isteyenlerin ve öldürenlerin büyük bir

harp ederek Allah ve Resûlüne yardımcı oldukları; bunlara destek sağlayanları ise aksine Allah ve Resûlüne düşmanlık etmiş oldukları..." söylenmektedir (82).

Yezîdîlerin 1715 yılında tekrar ortaya çıktıklarını görüyoruz. Bu yıllarda müslümanların tümünü düşman olarak kabul eden Yezîdîler şehirlere inemez ve müslümanların oturdukları yerlerden de geçemezler. Ama fırsat buldukları zaman müslümanların oturdukları yerlere silâhla saldırıp vururlar, öldürürler ve yağma ederler. Bu tutumlarından dolayı işte bu yıl Melik Muzaffer Gazanfer Aslan, askerlerini toplayarak Yezîdîlere karşı hücumu geçer. Yezîdîler bozularak kaçır, dağlara çekilirler. Fakat Melik Muzaffer Gazanfer Aslan bunları takip ederek dağlarda da yakalıyarak eline geçirdiğini öldürmeye başlar. Ölüm korkusu ile Yezîdîler çoluk çocuğunu alarak müslümanların elinde bulunan ve toplumu da müslüman olan Hâtûniyye kalesine sığınırılar. Kale içinde bulunan mescidlere kendilerini zorla atmak suretiyle bu ölümden kurtulmak isterler. Bunların bu tutumlarına müslüman halk da yardım etmek istiyerek: "Melik'ten kendisine sığındığını bildirmelerini ve emanlarını kabul etmesini istediklerini söylemelerini". söylerler. Bunun üzerine Yezîdîler Melik'e bu teklifi yaparlar. Melik de kabul eder. Ancak daha sonra bu sığınanların müslüman askerlere ok atmaya başlayarak öldürme teşebbüslerinde bulunması üzerine bu askerlerin çoğu şehid olur. Bu duruma, Yezîdîleri himaye eden müslümanlar çok üzülürler. Bu olaya kızan Vezir Melik Muzaffer Gazanfer Aslan intikam almak için kaleye hücumu geçer. Erkekleri öldürür, kadınları ve çocukları esir,

mallarını da ganimet olarak alarak geri döner (83).

Bu olaydan sonra 1831 yılına kadar Yezîdîlerin önemli bir isyan hareketinde bulunmadıkları ancak vergileri noksatsız almak ve müslüman halktan gasbedilen, talan edilen malların geri alınması için zamanın emniyet kuvvetleri aracılığı ile Sincar Yezîdîlerinin terbiye ve islah edilmele-
ri şu şekilde özetlenebilir: 1784 tarihinde Revandiz ve Zeybar kazaları halkı kürtlerinden Kral muhafızları olarak oluşturulan kalabalık bir askeri birlik tarafından Yezîdîlerin ağır bir şekilde dövülüp işkence edildikleri; 1794 tarihinde Bağdat Valisi Süleyman Paşa tarafından gönderilen kuvvetlerin başında Lafzullah Efendi katı ve ağır işkencelere başvurur; 1806 yılında Bağdat'da Vali olarak bulunan Vezir Ali Paşa Yezîdîlere yapılan bu işkence ve eziyette daha da ileri gider; 1811 yılında yine Bağdat Valisi Süleyman Paşa aynı şekilde davranır (84).

Bundan sonra, 1831 yılında Ruvendiz Valisi Mirikûh diye tanınan Muhammed Paşanın Yezîdîleri yok etmek girişimini görmekteyiz. Olay şöyle geçer (85): Yezîdî Emiri Ali Bey ile çevre kabilelerden el-Kuşeyyîn kabilesinin reisi Ali Ağa el-Bâlûti arasında öteden beri gelen bir düşmanlık sürüp gider. Yezîdî Emiri Ali Bey, düşmanını yok etmek için fırsat gözetir. Fırsatı da bulur. Oğlunun sünnet düğününe, kendi köyü "Bâzera" ya Ali Ağa el-Bâlûti'yi davet eder. O da yanında beş adamı ile birlikte bu davete katılır. Ziyafet sırasında üç arkadaşı ile birlikte pusuya düşürülerek öldürülür, diğer iki arkadaşı kurtulur. Bu olay

el-Bâlûti ailesinin çok gücüne gider ve intikam almaya kalkar.Yeğeni Molla Yahya el-Mezverî,amcasının intikamını almak için İmadiye Valisinden yardım ister,yine kabul edilmez. Bağdat Valisinden yardım ve himaye ister, yine kabul edilmez. Bu defa Revandiz Emiri Mirikûh Muhammed Paşadan yardım ister. O da bizzat kendisinin kumanda edeceği bir ordu hazırlatır ve Yezîdîler üzerine yürür.Onları feci bir şekilde bozguna uğratır ve bir kısmını da öldürür. Sağ kalanları ise dağ tepeleri ve vadilerin insan girmesi zor olan yerlerine sığınarak darma dağın olurlar (86). Emir Mirikûh onları takip ederek buldukları yerden çıkartıp hepsini yok ederse de, ölen Yezîdî Şeyh'i Ali Beyin oğlu Hüseyin Bey bu olaydan canının kurtarır.

1832 yılında ise Yezîdî tarihinde önemli olan olaylardan birinin daha meydana geldiği görülür. Bu Buhetan Valisi Bedir Han'ın Şeyhan'a saldırısıdır.Tam olarak belli olmayan bu saldırının sebeplerinin inançlarından dolayı olduğu sanılmaktadır (87). Bu saldırıda Yezîdîler direnmelerine rağmen ezilirler, çok sayıda Yezîdî ve Emirleri Ali Bey tutuklanarak hapsedilirler. Sonra da Revandiz'e götürülerek Ali Bey'in orada asılması üzerine, Yezîdî Kürtler yeniden isyan hareketine başlarlar.Her tarafa saldırıp yağma ederek Şeyhan'a doğru yol alırlar. Musul kapılarına vardıklarında Fırat yerlileri tarafından durdurulurlar.Bazıları nehri yüzerek geçer ve hayatlarını kurtarırlarsa da diğerleri nehrin karşı tarafında kaldıklarından, kendilerini takip eden yerliler

tarafından öldürülür.

1838'de Diyarbakır Valisi Hafız Paşa'nın yeniden Sincâr'a saldırdığı görülür (88). 1839 yılında Bağdat Valisi Reşit Paşa tarafından çok sayıda ordu birlikleri gönderilmek suretiyle Yezîdîlerin ağır işkencelere başvurularak cezalandırıldığı görülür (89). 1846'da Musul Valisi Tayyar Paşa, yanında İngilizlerin Musul konsolosu H.Layard'ın da bulunduğu büyük bir askeri birlikle, Sincar'a, Yezîdîlerin buldukları yere giderler. Bu gidişin sebebi, Yezîdîlerin çoktan beri ağır vergiler altında ezildiklerinden şikâyetçi olmalarıdır. Paşa, Yezîdîler'i İngilizlerin himaye ettiğini bildiğinden durumu yerinde incelemek üzere giderken, olaylara şahit olması bakımından İngiliz Konsolosu H.Layard'ı da birlikte götürür. Sincâr'a yaklaştığında adamlarından birkaçını önceden göndererek geliş sebebini bildirdiği halde, Yezîdîler bu adamları öldürürler. Paşa da bu olaya kızarak köyü ateşe verir. Yezîdîler dağdaki mağaralarına çekilerek üç gün boyunca direnirler. Sonunda gecenin karanlığından istifade ile mağaralarından çıkıp kaçarak köyü boşaltırlar. Bunun üzerine Vali Tayyar Paşa, yerinde yapmak istediği şikâyet soruşturmasını bırakarak Musul'a döner (90).

Bu tarihten itibaren Yezîdîleri açıkça İngilizlerin himayesinde görmekteyiz. Görüldüğü gibi Layard bu iş için İngilizlerin görevlendirdiği Musul temsilcisidir. Adıgeçen kitabının Yezîdîlerden bahseden bölümünden anlaşıldığına göre güya İngilizlerin dikkatini çeken şey "Yezîdîlerin mutsuzluğu" dur. Belki bundan dolayı olacak ki 1849'da Yezîdîlerin askere gitmeleri mecburi olunca, Musul'daki İngiliz Büyükelçisi Strodfor'd'un aracılığı ile Osmanlı

Devletinden, "Yezîdîlerin askere alınmamaları" konusunda bir ferman çıkartarak güya Yezîdîlerin istekleri doğrultusunda onlara yardımda bulunur (91).

Osmanlı Sultanı Abdülaziz Devrinde (1856-1876), 1872'de "Kurra Kanunu" gereğince orduya asker toplandığı sırada Musul ve çevresinde oturan Yezîdîlerin askere alınmaları istendiğinde, bu isteğe uymayan Yezîdîleri yola getirmek üzere Albay Tahir Bey komutasında gönderilen askeri birliklere karşı Yezîdî emirleri, Şeyhleri, Pîrleri ve Muhtarlarının, Osmanlı ordusunda neden asker olmak istemediklerini, ondört madde halinde yazılı bir şekilde sunarak "özür beyan edip" bunun yerine o zaman "bedel" ödemek istemeleri ile yapılacak askeri müdahaleye engel olunarak, Yezîdîleri askeri bir saldırının eşiğinden kurtarırlar.

1890 yılı olayları adı altında Abdülhamit II nin politikası doğrultusunda, önce müslüman iken inançlarından dönen Nusayrîler, İsmaililer, dürzîler ve benzeri topluluklara uyguladığı siyaseti (92) Yezîdîlere de uygulamak istemesidir. Yani, mademki asılları müslümandır, o halde İslâmiyeti gereği gibi öğretmek ve yaşatmak için dini okullar açmak ve Osmanlı ordusunda Yezîdîleri askerlik yapmaya çağırmak .

Bu iş için, önce Musul'dan Mesut Bey görevlendirilir, başarıya ulaşamaz, ancak, âsileri yönetimi altına almak, azgınlarını cezalandırmak, zorbaları ve yağmacıları ezmek, ıslah edilmesi gerekenleri ıslah etmek için olağanüstü yetki verilen bir askeri komutanın gönderilmesinin gerekli olduğuna dair Abdülkadir Kemal Paşa aracılığı ile Musul'dan bir yazı yazılması düşüncesine

varılır. Bâb-ı Alî bu isteğe hemen olumlu cevap vererek bu iş için Korgeneral Ömer Vehbi Paşayı İstanbul'dan görevlendirir. Yapılacak asıl görevin de Yezîdîleri güzel bir dil ile İslâma davet etmek, oturdukları yerlere okullar açtırılıp hocalar tayin ettirilerek Yezîdî çocuklarına bu okullarda İslâmı ve İslâmiyeti öğretmek olacaktır (93).

Ömer Vehbi Paşa'nın yaptığı ilk iş, Yezîdîlerin ileri gelenlerini Musul'a çağırarak olur. Onlar da mahiyetini bilmedikleri bu davete katılırlar. Şehre yaklaştıkları zaman beraberinde âlimler, Devlet Erkânı ve saygın kişiler olduğu halde Ömer Vehbi Paşa alayının başında askeri bando ve silahlı ordusuyla onları karşılamak için çıkar. Yezîdîler hükümet binasına girerken, şehrin hakimi onlara "Kelime-i Tevhid" i okur. Bu durum karşısında Yezîdî ileri gelenlerinden Şeyhan Emiri Mirzâ Bey, onun küçük kardeşi Bedii Bey ve halktan iki kişi müslüman olurlar. Geri kalanların tümü itaatden kaçınırlar. Bunun üzerine Paşa onları, hapsedirip işkence yaptırmaya başlar. Diğer taraftan da oğlu Teğmen Âsım Bey'in komutasında Şeyhân'a büyük bir kuvvet göndererek Emirlik köşkünü yağma ettirir. Mukaddes şeyleri ve Sancaklarını ele geçirttirip İmamlarının ve Şeyhlerinin türbelerini yıktırır. Bu yıkım sırasında ele geçirilen kutsal şeyler şunlardır: Hz.Dâvud, Şeyh Şemseddin, Yezîd b. Muâviye, Şeyh Âdi, Şeyh Hasan Basri adlarında horoz heykelleri; tunçtan dökülmüş koyun şeklinde Halilü'r-Rahmân koçu; tunçtan yapılmış Hz.Musa'nın asası; tunçtan dökülmüş bir yılan; tunçtan yapılmış Şehrûr (Bülbüle benzeyen bir kuş resmi); Seyyid Ahmed er-Rifâî'ye

ait bir kemer bağı; Şeyh Ahmet el-Kebîr dedikleri Seyyid Ahmed Bedri'nin bir tesbihi; Cüneyd-i Bağdâdî'nin bir adet sakal tarağı; Şeyh Abdülkâdir Geylânî'nin ağaçtan yapılmış bir asası; Hz.Süleyman'a nisbet edilen tunçtan yapılmış bir su tası (94). Bütün bunlar bir müddet Musul askeri kışlasında korunduktan sonra ordu merkezine gönderilmiş oldukları söylenirse de, nerede oldukları günümüze kadar hâlâ bilinmez. Bu durumu gören Yezîdîler ayaklanarak silâha sarılırlar ve uzak yerlere kaçmaya başlarlar. Bu arada Korgeneral Ömer Vehbi Paşa, Karadağlı Emin Efendi'yi Şeyh Adî'nin türbesine, orayı düzene sokmak ve eğitim öğretim yaptırmak üzere onları irşad etmesi için emir vererek gönderir. 1892-1904 yılları arasında komşu köylerden bazı müslüman kürtler ile bazı Musul'lu fakir öğrencileri de orada okutur. Yezîdîler bu okula devam etmezler, sonunda Musul Valisi Nuri Paşa (95) geçmişte olduğu gibi askerlik için belli bir para (bedel) karşılığında askere alınmalarını konusunda Bâb-ı Âli'yi ikra eder ve açılan bu okullarda kapatılır.

Laleş ve çevresinde bu durum devam ederken Musul'un doğusu ile Kuzeydoğusundaki Yezîdîler Osmanlı Ordularına boyun eğmemişler, Ömer Vehbi Paşa'nın gönderdiği ordu ile çarpışarak dağlara çıkmışlar, Osmanlı askerlerini buralardan uzaklaştırmışlardır. Duruma bizzat Paşa müdahale ederek Yezîdîleri sindirmek istediğinde, Musul'daki yabancı devletlerin temsilcileri İstanbul'daki elçilerine Ömer Vehbi Paşanın yaptıklarını anlatarak, bunun anlaşmalara aykırı olduğunu ve ıslahat fermanı ile uyuşmadığını, müslüman olmaları için Yezîdîlere yapılan bu davranışlardan memnun olmadıklarını Osmanlı hükümetine

duyurarak, Korgeneral'in görevden alınmasını isterler. İstekleri hemen yerine getirilerek Ömer Vehbi Paşa İstanbul'a çağırılır (96).

Bundan sonra 1935 tarihinde Yezîdîlerin bu defa da Irak Hükümetine karşı ayaklandıklarını görmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı sonunda üç ayrı ülke içinde yer alan Yezîdîlerden Irak'dakiler, 1934 yılında Hükümetin "Mecburi askerlik" ile ilgili Kanununu yürürlüğe koymasına, 1890 yılında Abdülhamid dönemindeki gibi, itiraz ederek çocuklarını nüfusa kayıt ettirmekten kaçınırlar. Sincar bölgesinde Dâvud b. Dâvud ve Reşşukulu başkanlığında Yezîdîler bu duruma itirazla, silahlı bir şekilde ayaklanarak yolları kesip, geçenleri soyup, hükümet görevlilerini korkutarak kaçırmak için sağa sola ve havaya ateş etmeye başlarlar. Hükümetin gönderdiği kuvvetlerle 7 Ekim 1935 tarihinde bütün gün çarpışmalar devam eder. Bu savaşta her iki taraftan da yüzden fazla kişi ölür (97). Dâvud b. Dâvud, çocukları ile birlikte Suriye'ye kaçar. Hükümet kuvvetleri ile başa çıkamayacaklarını anlayan Yezîdîler, silahı bırakmayı, teslim olmayı düşünürler. Bu konuda hükümetin de daha önce kaçanlar ile tutuklananlar ve teslim olanlar hakkında genel bir şekilde affedileceğine dair yaptığı tebliğ üzerine çarpışmalardan vazgeçilerek çocuklarını nüfusa kayıt ettirmeyi ve Irak ordusunda ayrı bir bölük olarak askerlik görevini kabul ettiklerini bildirirler. Böylece olay yatışır (98). Ama bugün orduda bölükleri ayrı olmayıp diğer Irak'lularla birlikte karışık olarak askerlik yapmaktadırlar.

Bu durum 1980 Irak-İran Savaşına kadar böylece devam eder. Ancak bu tarihte bu defa da savaşa gitmeme konusunda Yezîdîler arasında bir kıpırdanma olduğundan, Irak hükümeti bu durumu önlemek için tedbir alır. Bunun üzerine Mirlerinden Tahsin Bey İngiltere'ye, Muaviye de Fransa'ya kaçarlar. Savaşın uzaması üzerine Irak hükümeti tarafından yurtdışındaki Irak'lıların Irak'a dönmelerini sağlamak amacıyla genel af çıkarılmasına rağmen, hükümetten korktuklarından hâlâ Irak'a dönememektedirler.

Kendileri ile sohbet anında konuştuğum Yezîdîler, güya bugün Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in gayri müslim olduklarından dolayı Yezîdî neslinin azalması ve hatta yok olması için cephenin ön saflarında çarpıştırıldıklarını, bundan dolayı Irak'taki Yezîdîlerin çoğunun öldüğünü ve hanımlarının dul kaldıklarını üzülerek anlatmaktadırlar.

Sonuç

Görüldüğü gibi Yezîdîler adlarını Yezîd b. Muâviye'den almakta, bunun ölümünden çok sonra XII.yüzyılda torunlarından Şeyh Adî b. Musâfir tarafından Adeviyye veya Sohbetiyye tarikatı adı ile Rafizî-Yezîdî şeklinde gelişmekte, Şeyhin ölümünden çok sonra yörede yaşayan inançların da etkisi ile ayrı bir şekil almakta, böylece durumunu bugüne kadar korumaktadır.

Irklarının Kürt, dillerinin Kürtçe olduğu bilinen Yezîdîler, Tanrının dilinin de Kürtçe olduğunu ve Kürtçe konuştuğuna inanarak Kur'an'da Allah tarafından

lânetlenen bir melék olan Şeytan'a Melek Tâvus veya Emin Cebrâil adı ile aşırı derecede saygı gösterdiklerinden, yöredeki müslümanlar veya bağlı buldukları devletler tarafından çeşitli sebeplerden dolayı birçok kez uslandırılmak istenmişler, uslanmak şöyle dursun tam aksine günden güne birlik ve bütünlük içerisinde yeniden canlanmışlardır. Vaktiyle yalnız Sincar dağlarında oturdukları halde, buraya yapılan baskınlar sonunda yöreye dağılarak geçmişte olduğu gibi bugün de varlıklarını sürdürmektedirler.

D İ P N O T L A R :

- (1) Menant (M S), Les Yézidis. Episode de l'histoire des Adorateurs du Diable, Paris, 1982, s.52
- (2) Menzel (Th), Yezîdîler, İA,Cüz.141, s.415.
- (3) Samenow (A.A), Küçük Asya Yezîdîlerin Şeytana Tapmaları, DFİFD, 1931, c.5, sayı 20, s.40.
- (4) Menzel (Th), Ein Beitrag zur Kenntnis der Yeziden, s.184.
- (5) Thomas Bois (Ö.P), Les Yézidis, Essai historique et sociologique, sur leur origine religieuse, Maşrık, 1951, c.55 s.14.
- (6) Çubukçu (İ,A) ve Çağatay (N), İslâm Mezhepleri Tarihi, Ank.1977, s.219.
- (7) Eş'arî, Makalâtu'l-İslâmiyyin, Kahire, 1950, s.103; Bağdadî, Fırkalar arasındaki farklar, İst.1979, s.255; İbn Hâzım, el-Fasl, Bağdat, c.4, s.188; Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Kahire, 1961, c.1, s.136.
- (8) Yıldızlara tapan ve Nuh kavminden olduğu söylenen bir toplum. Kur'an, Bakara, 162.
- (9) Bkz. Anastase Marie, la secte des Yézidis, la Tarre Sainte, Mart 1900, s.67; de Jehay (V.den S.), De la Situations legale des sujets ottomans non-Musulmans, Brüksel, 1906, s.395.
- (10) İsmail Bey Çöl, el-Yezîdiyye Kadîmen ve Hadîsen, Beyrut 1934, s.77; Tercümetü's-Süryaniyye..., Yazma, İst. Üniversitesi kitaplığı, Arapça Elyazmaları bölümü, No:285, s.5; Chabot (J.B), Notice sur les Yézidis, JA, Ocak-Şubat, 1896, s.120-121.
- (11) Bazı kaynaklarda bu isim Mahuset diye geçmektedir. Bkz. Keylânî (S.M), el-Milel ve'n-Nihal, c.2, Zeyli, s.34; Abdurrezzâk el-Hasanî, Târih el-Yezidiyye ve Aslı Akîdetihim, Sayda, 1951. s.43.
- (12) Yezîd b.Muâviye'nin doğum yılı tam olarak bilinmeyip tahminen 642-648 yılları arasında doğduğu söylenir. Hayatı hakkında bkz. Yıldız(H.D), Yezîd b.Muâviye, İA, Cüz.141 s.411-413.
- (13) Başka bir rivayete göre de Şeyh Adî 463-555/1070-1160 tarihleri arasında yaşamıştır.
- (14) Şeyh Adî hakkında Bkz., Vefâyâtu'l-Âyân, Beyrut, 1977, c.3, s.415.
- (15) İbn Teymiye, Mecmua er-Resâil el-Kübrâ, Kahire, 1905, c.1 s.262-319; Yezîdîlere göre Şeyh Adî için bkz. Siouffi (N), Notice sur le Chéikh Adî et la Secte des Yezîdis, JA, 1885, c.5, s.78-100.

(16) Abbâs el-Azzâvî, Târih el-Yezîdiyye ve Aslu Akîdetihim, Bağdat, 1935, s.1935, s.46; Lescot (R), Enquête sur les Yézidis de Syrie et de Djebel Sincar, Beyrut, 1938, s.34 ve 102.

(17) Lescot (R), a.g.e., s.20.

(18) Mushaf-ı Reş (Kara Kitap), ayet, 15.

(19) Samenow (A.A), Küçük Asya Yezîdilerinin Şeytana Tapmaları. DFİFM, 1931, c.5, sayı 20, s.40. II. Mervân'ın hayatı hakkında bkz. Işıltan (F), Mervân b. Muhammed, İA, c.7, s.778-780.

(20) Bu kelime Beyt el-Fâr şeklinde olup burada birlikte yazılmıştır.

(21) Abbâs el-Azzâvî, a.g.e., s.29-30.

(22) Gazâlinin mektupları Beyazıd Kütüphanesi 3750 sayılı kitap içerisindedir. Naklen Mehmed Şerafeddin, a.g.e., s.35 ve Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973, s.228.

(23) Soy kütüğü için bkz. Frank (R), Kitâbu Menâkıb eş-Şeyh Adî, s.82, Naklen Lescot (R), a.g.e., s.277.

(24) Mustafa Nuri, a.g.e., s.76.

(25) Kalâid el-Cevâhir, s.85-88 ve Behçet el-Esrâr, s.150 naklen Abbâs el-Azzavi, a.g.e., s.30-31; Ahmet Timur Paşa, a.g.e., s.3.

(26) Şeyh Adî'nin çağdaşı Ebu el-Berekât (ö.1165-1239) tarafından yazılan ve bugün kaybolan Erbil Târihinde geçen bu haber, İbn Hallikân (1211-1282) tarafından nakledilmiştir. Bkz. Vefâyat el-Âyân..., Beyrut, 1977, c.3, s.415-416. İngilizceye tercümesi için, bkz., de Slane, The Biographical Dictionary, c.2 s.197; Fransızcaya tercümesi için bkz. Siouffi (N), Notice Sur le Chéikh Adi et la Secte des Yézidis, JA, c.5, 1885, s.78-79 ve Mennat (J), les Yézidis, Paris, 1892, s.226; 227.

(27) Naklen Nau (F), a.g.e., s.76; Lescot (R), a.g.e., s.23 Abbâs el-Azzavi, a.g.e., s.32.

(28) 1911 yılına kadar hiçbir yerde yayınlanmayan bu eserlerin bir özetini Şeyh Adî hakkında doktora tezi hazırlayan Rodolf Frank yapmıştır. Bkz. Scheikh Adî, der grosze Heilige der Yezidis, Türk Bibl. c.XIV, Berlin, 1911, s.10-28.

(29) Thomas Bois, Les Yezîdîs, s.210.

(30) İbid, aynı yer, Abbâs el-Azzâvî, a.g.e., s.33.

(31) Krş. Frank (R). a.g.e., s.82-83.

(32) Yukarıda anlatılan sıraya göre bu menkibeler için bu tezin: s.26, 57, 58 ve 80, 59, 60, 61, 62, 63 ve 68, 65, 66, 69, 74, 77 ve 79 sayfalarına bakınız. Naklen Lescot (R), a.g.e., s.28 n,1

(33) Bkz. İbn Teymiye, Mecmua er-Resâil el-Kübrâ, a.1, s.262-317; Mehmed Şerafeddin, a.g.e., s.25-28.

(34) Mehmed Şerafeddin, a.g.e., s.4-5; Abbâs el-Azzavî, a.g.e.,

(35) Mehmed Şerafeddin; a.g.e., s.5.

(36) Origine dei Yezid e storia religiosa dell'İslâm e del dualisma. ROS, 1932, s.265-300.

(37) O zaman yöresel tesirlerden uzak olan Adeviyye bütün yakınoğuya İran, Suriye ve Mısır'a yayılırsa da bunu takiben önemini yitirir. Buna rağmen daha uzun süre yaşayarak XVI. asırda Şam'da ve Kahire'de de bazı taraftarları olduğu bilinir. Bu arada tarikatın uzak kolları aslından çabucak ayrılarak hayatlarını yaşamaya başlarlar. Bkz. Ahmet Timur Paşa, a.g.e., s.39-40.

(38) İbn Teymiye, a.g.e., s.300.

(39) Bu tarikâtın, zamanla dağlı kürtlerin katılması ile aslından ayrılarak Yezîdîlik şekline döndüğü de söylenir. Bkz. Menzel (Th), Adî b. Müsâfir, İA, c.1, s.138.

(40) Tercüme es-Süryâniyye..., s.25; Abdurrezzâk el-Hasanî, a.g.e. s.31.

(41) Mustafa Nuri, a.g.e., s.52.

(42) Bu eserde M. Emin el-Kamerînin Meşrebü'l-Asfiya adlı Musul Tarihi, Umrişâde Leys Efendinin Behçetü'l-Murâd adlı Bağdâd Tarihi ile Molla Abdullah'ın Yezidiler risâlesinden nakiller olduğu söylenir. Bkz. Yörükhah (Y.Z) Müslümanlıkta Dini Tefrika, Ders Notları, Ankara, trs, s.134, n.1

(43) Mustafa Nuri, a.g.e., s.55.

(44) Tercüme es-Süryaniyye..., s.26; Abbâs el-Azzavî, a.g.e., s.158.

(45) Tercüme es-Süryaniyye, s.26; Mustafa Nuri, a.g.e., s.55-58; Abbâs el-Azzavî, a.g.e., s.158.

(46) Mustafa Nuri, a.g.e., s.61.

(47) Bu olaya ve sebebine "Tarihte Yezidiler"de geniş yer verildiği için burada tekrar ele almayı gereksiz görüyoruz. Bkz. İnfira, s.27.

(48) Menzel (Th), Adî b. Müsâfir, İA, c.1, s.138.

(49) Mustafa Nuri, a.g.e., s.64.

(50) Nau (F), a.g.e., s.192-195.

(51) Bu Süryâni eser, F. Nau tarafından aslı ile birlikte Fransızcaya: "Recueil de Textes et de Documentes sur les Yézidis. ROC, 1915-1917, c.20, s.172-242" çevrildi. Bu çeviride bu olayın hikayesi için bakınız, s.187-198.

- (52) İbid, s.190,n.4.
- (53) Krş.Ahmet Timur Paşa, a.g.e.,s.31.
- (54) Bkz.İbn Teymiye, Mecmuü Fetâvâ,Riyad,1381 (1962), C.3 s.254 ve C.11, s.103.
- (55) Bkz.,Emeviler,Şeyh Adî ve Yezîdî Din Adamları'nın Geldikleri Aileler,İnfira, s.127.
- (56) Bu konuda bkz.,Sioffi (N),a.g.e.,s.83;Nau (F), a.g.e. s.246-248.
- (57) Bkz.,İnfira,Din Adamları, s.119-127.
- (58) Mustafa Nuri,Abede-i İblis, İstanbul,1910,s.80.
- (59) Menzel (Th),Yezîdîler, İA, s.416.C.12/2.
- (60) Menzel (Th7, Yezîdîler, İA, s.417.C.12/2
- (61) Samenow (A.A), a.g.e., s.17.
- (62) Bu konuda geniş bilgi için bkz.Minorski,Kürtler, İA, c.6, s.1111-1112 ve Kürtler,Komal yayınları,İst.1977, s.41-45 (İslâm Ansiklopedisinden ayrı basım).
- (63) Guidi (M.A),Origine dei Yezidi, s.415-416 ve 423-424. Naklen Lescot (R), a.g.e s.34 ve 101-102.
- (64) Abdurrezzak el-Hasenî, el-Yezidiyyûn...s.92-93.
- (65) Abbâs el-Azzâvî,a.g.e. s.46; Ahmet Timur Paşa a.g.e. s.34, İsmail Bey Çöl, a.g.e. s.92; Lescot (R),a.g.e. s.102; Abdülrezzak el-Haseni, a.g.e. s.93.
- (66) Raşiduddin,Histoire des Mongols de la Perse,Quatramére yayını,Paris 1836, s.329 ve 386; A.Timur Paşa,a.g.e s.38-39.
- (67) Turan (O),Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,İstanbul,1971 s.487.
- (68) Ahmet Timur Paşa,el-Yezidiyye ve Menşe-i Nihletitihim,Kahire,1933, s.39-40; Lescot (R),a.g.e.,s.104-105.
- (69) Şeref Han, Şerefnâme, s.156.
- (70) Turan (O), a.g.e. s.228.
- (71) Makrizî, Kitâb es-Sülûk li Marifeti Düvel el-Mülük. Kahire 1972,C.IV/1,s.292-294 Dr.S.Abdulfettah Asur yay.
- (72) Abbâs el-Azzâvi,a.g.e.,s.112;Lescot(R),a.g.e.,s.112.
- (73) Şeref Han,a.g.e. s.388-389 ve 399-408.
- (74) Lescot (R),a.g.e. s.113-114.
- (75) Şeref Hân,a.g.e. s.389-390.
- (76) İbid, s.398.
- (77) İbid, s.399.
- (78) İbid, s.400.
- (79) İbid, s.356-358.
- (80) Yezîdîler hakkında verilen fetvâlar için bkz.:Mehmet Şerafeddin,a.g.e.,s.29-35;Ahmet Timur Paşa,a.g.e.s.7-8;Abbâs

el-Azzâvî, a.g.e. s.84-89; Sıddîk ed-Dehlûcî, el-Yezîdîy-
yûn, Musul, 1949; s.428-433; Abdurrazzak el-Hasani, a.g.e.,
s.104-105 ve 106-108.

(81) Abdullah Efendi er-Rubtaki, Yezîdîler hk. Fetva.
Süleymaniye kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 1092 nu
da kayıtlı olan bu fetva beş sayfadır. Tercümesi için
bkz. Mehmet Şerafeddin, a.g.e. s.27-30. Dilimize sadeleş-
tiren Hayrullah Çetinkaya, Yezîdîler üzerine Fetvalar,
Samsun, 1985, s.5-12 (İlâhiyat Fak. Mezuniyet Tezi).

(82) Ebu's-Suud, Yezîdîler hk. Fetva, Süleymaniye Kü-
tüphanesi, Hacı Ahmet Efendi 1246 nu. da kayıtlı olup
ciltli, dört sayfadır. Tam tercümesi için bkz. Hayrullah
Çetinkaya, a.g.e., s.1-4.

(83) Abdurrahman b. Süveydî, Hakikâtü'z-Zevra (Yazma),
s.37-38, Naklen Abdurrezzak el-Hasenî, a.g.e., s.95-96.

(84) Mustafa Nuri, a.g.e., s.43.

(85) Henry Leyard, Nineveh and it's Remains, Londra
1949, s.276-277.

(86) Muhammed Emin Zeki, Kitabu Hülâsatü Tarihi el-
Kürdî ve Kürdistan, Kahire, 1936, s.244.

(87) Layard (H), a.g.e., s.276-277.

(88) İbid, s.278; İsmail Bey Çöl, a.g.e., s.113-115.

(89) Mustafa Nuri, a.g.e. s.310-324; İsmail Bey Çöl,
a.g.e., s.115-116.

(91) Bu konuda bkz. Lescot (R), a.g.e., s.126.

(92) Bu konuda bkz. Turan (A), Les Nusayris de Turquie
dans la Région d'HATAY (Antioch), Paris, 1973, s.228-233.

(93) Dâvût Çelebi, Mahtutât el-Mavsul, Bağdat, 1927,
s.252.

(94) Mustafa Nuri, a.g.e., s.71-72.

(95) Daha önce bu Vali Yezîdîler hakkında Osmanlıca
"Abede-i İblis Yahut Tâife-i Buğiye-i Yezîdîye'ye bir
Nazar, Musul, 1905" adlı bir kitapçık yazmıştır. Bu kitap
"Abede-i İblis, Yezîdî Tâifesinin i'tikadâtı, adâtı, evsâfı
hasılâtı" adı ile bazı ilâveler ve çıkarmalarla 1910
yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Aynı yıl bu kitabı
oğlu Celâl Nuri (Djelal Noury), Le Diable promu "Dieu"
adı ile Fransızca olarak İstanbul'da yayınlanmıştır.

(96) Süleyman Sâ'ig, Tarih el-Musul, c.1, s.217; Sıddîk
ed-Dehlûcî, a.g.e. s.507; Lescot (R), a.g.e. s.127.

(97) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Lescot (R),
a.g.e. s.191-195.

(98) Abdurrezzâk el-Hasanî, a.g.e., s.98,99.